

ZAFER DUYGU

HRİSTİYANLIK VE İMPARATORLUK

Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri
ve Kristoloji Paradigmaları

II. HRİSİYANLIĞIN DOĞUŞU VE YAYILIŞI

Şu hususu kesin olarak biliyoruz: Nasıralı İsa'nın hareketi, 1'inci yüzyılın ikinci çeyreğinde, Filistin bölgesinde, "Hristiyanlık" değil de "Nasranîlik" tabir edilen bir tarikat hüviyetinde ortaya çıkmıştı (*İşler*, 24: 5). Ancak bu hareket, İsa'nın ölümünden muhtemelen 25-30 yıl kadar sonra Χριστιανισμός, "Hristiyanlık" ismini alarak bundan sonraki süreçte Romalılar tarafından kontrol edilen Akdeniz havzasında gelişmiş ve yayılmıştı (*İşler*, 11: 25-26). İşte bu aşamada karşımıza çıkan en önemli tarihsel figür, kendisinin Tarsoslu bir Yahudi olduğunu öne süren Paulos'tur. Çünkü birçok modern yazara göre Hristiyanlığın gerçek kurucusu Paulos'tur. Bu bağlamda, Hristiyanlığın ortaya çıkış sürecine ilişkin bahislerde aslında İsa'dan daha fazla Paulos'un üzerinde durulmalıdır ve doğrusu söylemek gerekirse zaten durulmaktadır. Nitekim bu konuya bir sonraki aşamada dönmek niyetindeyim.

Tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında bilgi veren başlıca yazılı kaynaklar Hristiyanlığın Yeni Ahit isimli kutsal kitabında yer alan İncil metinleridir. Aslında 2'inci yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren bir avuç pagan yazar ile erken dönemlerin muhtelif Yahudi rivayetleri de İsa hakkında çok sınırlı da olsa iyi-kötü bazı kayıtlar nakletmişlerdir. Ana akım Hristiyanlık geleneği tarafından *ἀπόκρυφος* (*apokryphos*, "saklanmış, bastırılmış; özgün olmayan")¹⁰⁹

¹⁰⁹ Temel olarak Yahudi Kitab-ı Mukaddesi'nin Aleksandriya'da oluşturulmuş Yunanca versiyonunda (*Septuaginta*) bulunan, ama özgün İbranice-Aramice Yahudi Kitab-ı Mukaddesi metninde bulunmayan metinlerdir. Yukarıda kullandığım bağlamıyla bakıldığında ise Hristiyanlık geleneğinde "Apokrif" tabiri bugün kabul edilmiş Yeni Ahit külliyatına ve kanonuna dâhil edilmemiş olan, erken Hristiyanlık döneminden kalma metinleri ifade eder. Bunlar arasında farklı geleneklerin kabul ettiği İncil'ler ve çeşitli elçilere atfedilen *İşler* ve *Mektup* metinleri vardır. Daha detaylı bilgi için bk. K. Akalın-Z. Duygu, *Süryani Literaturü*, Sözlük bölümü.

kabul edilen çok sayıda başka İncil metninden hareketle de İsa'ya ilişkin yine "tartışmalı" bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Ancak kronoloji açısından bakıldığında İsa'ya en yakın dönemin kayıtları bilimsel olarak 70-110 yılları arasında derlendikleri kabul edilen "kanonik" İncillerde karşımıza çıkmaktadır. Burada şu hususu da hatırlamak gerekir: Paulos'un bazı mektupları bu İncillerden 20-25 yıl kadar önceki tarihlerde kaleme alınmışlardı. Fakat Paulos bu mektuplarda tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında neredeyse hiçbir şey söylememiştir. Robert Eisenman'ın tabiriyle, "Paulos, İsa hakkında ya hiçbir şey bilmiyordu ya da hiçbir şey söylememeye (adeta) yemin etmişti."¹¹⁰

Yeni Ahit'te yer alan "kanonik" İnciller, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna ismini taşımaktadır. Kilise geleneğine göre, Matta ile Yuhanna İncilleri İsa'nın Matta ve Yuhanna adındaki havarileri tarafından, Markos İncili İsa'nın başhavarisi Petros'un öğrencisi Markos tarafından, Luka İncili ise aşağıda tanıyacağımız Paulos'un öğrencisi ve hekimi Luka tarafından yazılmıştır. Ancak bu geleneğin gerçek durumu büyük oranda yansıtmadığını söyleyebiliriz. Çünkü İnciller İsa'yı tanıyan veya İsa döneminde yaşananlara tanıklık eden yazarların eserleri değildir. Bunlar bizim bilmediğimiz yazarlar tarafından ve yine bilmediğimiz bölgelerde kaleme alınmış çalışmalardır. Nitekim anlatımları da bilimsel yönden ancak "rivayet" hükmü taşımaktadır. Nitekim bizzat Luka İncili'nin yazarı durumun böyle olduğunu bize açıkça söylemiştir (Lk., 1: 1-3).

Diğer taraftan, yine bilimsel olarak bakacak olursak İncillerin İsa hakkında tutarlı bir sunum yaptıkları söylenemez. Birincisi, İnciller genellikle sanıldığı gibi İsa'ya ilişkin biyografi kitapları değildir. İncil metinlerinin anonim yazarları İsa'nın yaşamını anlatmak veya "gerçek haliyle" nakletmek gibi bir amaç ve kaygı taşımamışlardı. Onlar, basitçe, "Kurtarıcı" olarak gördükleri bir ilah figürünün kurtuluşa vesile teşkil eden "çarmıha gerilişinin öyküsü-

¹¹⁰ Robert, Eisenman *James, The Brother of Jesus: Recovering the True History of Early Christianity*, London 1997, xxii (önsöz).

nü” özetlemişlerdi. Ne var ki, kimi İncil yazarı bu özeti biraz daha uzun bir girişle birlikte yapmıştı (Matta gibi), kimisi ise biraz daha kısa tutmuştu (Markos gibi). İkincisi, “kanonik” İnciller, hatta bir bütün olarak Yeni Ahit kitabındaki metinler, tarihsel bir şahsiyet olarak Nasıralı İsa ile sonraki nesillerin arasına kalın duvarlar ören ve İsa’dan sonraki tarihlerde ortaya çıkan teolojik bir yaklaşımın somutlaşmış yansımalarıdır. Çünkü bu İncillerin yazarları İsa’ya ilişkin duydukları veya belki okudukları bir takım rivayetleri kendi teolojik pencerelerinden yorumlayarak nakletmişlerdi. Örneğin Yeni Ahit kitabındaki Elçilerin İşleri bölümü Paulos’la İsa’nın “gerçek” havarileri arasındaki derin görüş ayrılıklarını gizleyebilmek amacıyla ve muhtemelen 1’inci yüzyılın sonlarına doğru Paulosçu bir yazar (Luka?) tarafından derlenmiştir.

Bununla beraber, geleneksel kilisenin “göksel” ve “kurtarıcı” Mesih anlayışının arkasında “gölge” bir figüre dönüştürülmüş durumdaki “gerçek” İsa’ya ve hatta O’nun “gerçek” havarilerine ulaşabilmenin bilimsel açıdan “en iyi” yolu da yine aynı İncil metinleridir. Bir yandan İncil metinlerinin İsa hakkında tutarsız bilgiler verdiklerini söylerken diğer yandan bu İncilleri İsa’ya ulaşabilmenin en iyi bilimsel yolu olarak göstermem şüphesiz okuyucuya “çelişki” gibi görünüyor olmalıdır. Fakat yüzlerce yıldır sürdürülen araştırmalar durumun böyle olduğunu göstermiştir. Yapılması gereken ise söz konusu İncil metinlerini belirli bilimsel metotlar yardımıyla okumaktır. Bu konuya burada hiçbir şekilde girmeyeceğim. Zira bu teşebbüs başlı başına ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bu kitap çalışmasında “kanonik” tabir edilen İncil metinlerini yüzeysel şekilde ve yönemsiz olarak okumak istiyorum. Zira İncil derleyicilerinin en temel faaliyeti, İsa hakkında değişik kaynaklardan kendilerine ulaşan bir takım duyum ve rivayetleri kayda geçirmek olmuştur. Bu sayede meseleye yabancı olması çok muhtemel bazı okuyucular, Akdeniz havzasında 1’inci yüzyılın ikinci yarısında İsa’ya ilişkin dolaşan doğru-yanlış bazı rivayetleri tanımış olacak-

lardır. Ancak bundan da önce Hristiyanlık hakkındaki temel bazı bilgileri vermek niyetindeyim.

1. Hristiyanlığa İlişkin Temel Bazı Bilgiler

Hristiyanlık, görece “monoteist” karakterli ve “Göksel” ve “Kurtarıcı” Mesih olduğu öne sürülen İsa’nın geri döneceği beklentisiyle şekillenmiş eskatolojik bir inanç sistemidir. Bugün dünya çapında yaklaşık iki buçuk milyar insan bu dine mensuptur. Hristiyanlar, günümüzde, İsa Mesih’in “Tanrı Oğlu” olduğuna ve insanlığın O’nun sayesinde kurtuluşa ereceğine inanmış kimselerdir.

Bu bağlamda, Hristiyanlığın başlıca inanç prensiplerinden birisi, Mesih’in Tanrı ile aynı cevheri/özünü taşıyan ve Geç Antikçağ’da bazen *ὑπόστασις* (*hypostasis*)¹¹¹ veya *πρόσωπον* (*prosopon*) gibi Yunanca kelimelerle ifade edilen tanrısal bir şahsiyet (Lat. *persona*) olduğuna iman etmektir. Nitekim Hristiyanların büyük çoğunluğu tanrılık kavramının “Baba”, “Oğul” ve “Kutsal Ruh” tabir edilen ilahi nitelikteki üç varlıktan oluştuğu düşüncesini benimsemişlerdir. Bilindiği gibi, bu inanç ilkesi “teslis” (üçleme) tabir edilmektedir. “Teslis” hipotezinin büyük kristolojik tartışmaları da beraberinde getirerek doktrinal olarak muhtemelen 2’inci yüzyılda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin 2’inci yüzyıl ortalarında yaşayan ilk

¹¹¹ Yun. *ὑπόστασις*, *hypostasis*: Aristoteles ve Neoplatonistler için “bir şeyin nesnel gerçekliği” anlamına gelen bu tabir, erken yüzyılların Hristiyan yazarları tarafından “varlık” veya “asli gerçeklik” anlamlarında ve çoğunlukla *οὐσία*, *ousia* “varlık” için eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim Tatianus ve Origenes’in eserlerinde ve Nikaia iman formülünün sonuna eklenen aforozlarda durumun böyle olduğu görülmektedir. 4. yüzyıl ortalarından itibaren bu terim özellikle “teslis” savunucusu kristolojik bağlamlarda *οὐσία* terimine nüans oluşturmuş ve “bir şeyin bireysel gerçekliği” manasını yansıtmaya başlamıştır. Kappadokyalı kilise babalarının yazdıklarıyla ise bu terimler “Kutsal Teslis”i tarif etmek amacıyla kullanılan “bir *ousia*’da üç *hypostasis*” formülüne dönüşmüştür. Batılı teologlar bu tanımları bazen kuşkuyla karşılamışlardır, çünkü *hypostasis* terimini Latince’ye *substantia* diye çeviriyorlardı ve bu çevirinin sonucunda bu terim “varlık” anlamına gelebildiği için doğruların “üç varlık” yani Triteizm kristolojisine varan bir yorum yaptıkları zannına kapılıyorlardı. Bu hususta bk. Kutlu Akalın–Zafer Duygu, *Süryani Literatürü*, Mardin 2017, Sözlük bölümü.

Hristiyan *apologia* yazarı Iustinus¹¹² (Şehit, İng. *Martyr*, ö. 165), Hristiyanların ateist olmadıklarını kanıtlamaya ve paganların Hıritiyanlara yönelttikleri “Haç’a gerilen bir adamı tanrı yapıyor ve sonra da ona tapıyorsunuz” suçlamalarına yanıt verirken, “bizler O’nu (Mesih’i) ikinci, Kutsal Ruh’u ise üçüncü sıraya yerleştiririz, (...) fakat (paganlara atfen), “onlar bunun içindeki gizemi anlayamıyorlar” demektedir.¹¹³ Iustinus’un bu sözleri “teslis” inancının 2’inci yüzyıl ortalarındaki varlığına delil teşkil etmektedir. Kesin olan ise teslisin 4’üncü yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni gelişmeler çerçevesinde ve devlet tarafından desteklenmesi sayesinde “ana akım” bir mahiyet kazandığı ve Hristiyanların genel kanaatine dönüştü(rüldü)ğüdür. Nitekim o zamanlardan itibaren Hristiyan Kilisesi’nin monoteizm anlayışı teslisçi açılıma dayanmaktadır.

Henüz ortaya çıktığı günden itibaren Hristiyanlığın karakteri ve hatta kaderi, “ayrılık” veya “bölünme” kavramları etrafında şekillenmiştir. Öyle ki, Hristiyanlık bizzat “ayrılıkçı” bir din hareketi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Çünkü Nasıralı İsa’nın yaşamı sırasında Yahudi karakterli olup Musa Şeriat’ına ilişkin bazı ilkeleri içeren mezhepsel bir akım, İsa’nın ölümü sonrasında “Hristiyanlık” ismini alarak geniş çaplı dönüşümler geçirmiş ve evrensel ve bağımsız bir din mahiyetine evrilmişti. Hristiyanlığın ilk dönem sözcüleri açısından bu başarı, onun Yahudi karakterinden mümkün olduğunca ayrılması suretiyle olanaklı kılınmıştır. Denilebilir ki, bugün Hristiyanlık tabir ettiğimiz inanç sistemi kendi meşru zeminini İsa’dan sonraki tarihlerde Yahudi inancına başkaldırarak yaratmıştır. Kilise ise havradan ayrı bir din kurumu olarak mevcudiyetini bu ayrılığı özellikle ve itinayla derinleştirerek elde etmiştir. Bu bağlamda, henüz en erken dönemlerden itibaren Hristiyan yazarların eserleri katı bir Şeriat karşıtı, hatta Yahudi

¹¹² *Apologiyanın Hristiyanlık bağlamında bir tahlili için bk. Muhammet Tarakçı, “Hristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 2, 2005, ss. 135-146.*

¹¹³ *1. Ap. 13.*

düşmanı karakter yansıtmışlardır. 1'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaleme alınan ve günümüze ulaşma olanağı bulan neredeyse bütün Hristiyanlık literatürü bu bakımdan örnek olarak gösterilebilir. Mesela 130 yılı civarında yazılmış olabileceği düşünülen ve "Mathetes" (öğrenci) isimli birisine atfedilen bir mektubu (*Ep. to Diognetus*) bu çerçevede tahlil edelim.

Mektup, 1'inci kısımda Hristiyanların Yahudiler gibi "boş inançlar" peşinde koşmadıklarını öne sürmüştü. Hâlbuki biz, bizzat Yeni Ahit'ten biliyoruz ki, İsa'nın havarileri İsa'dan sonraki tarihlerde de Yahudi bir hayat tarzı yaşamışlardı (örneğin bk. *İşler*, 15: 1). Mektup, 3'üncü kısımda Yahudileri İsa'ya ihanet etmekle suçlamıştı, Musa Şeriatı'nın hükümlerini küçümsemişti, Tanrı'nın Şeriat'ta geçen uygulamalara ihtiyacı olmadığını iddia etmişti. Ancak buraya da bir şerh düşmek zorundayız, çünkü bizzat Yeni Ahit kitabından Yakup¹¹⁴ ve havariler¹¹⁵ tarafından yönetilen İsa cemaatinin İsa'dan sonraki tarihlerde bile Musa Şeriatı'na riayet bakımından çok titiz kimseler olduklarını biliyoruz (örneğin bk. *İşler*, 21: 20). Mektup, 4'üncü kısımda Yahudilerin Şabat, sünnet ve oruç gibi ritüellerinin saçma ve kıymetsiz olduğuna dair iddialar içermişti. Yazar, bu kısımda, Hristiyanlığın Yahudilikten ayrı bir inanç sistemi olduğunu bilhassa vurgulamıştı. 11'inci kısımda ise İsa'nın Yahudiler tarafından horlandığı, ancak *gentiles* (*lit.* Yahudi geleneğinde Yahudi olmayanlar) tarafından kabul edildiği savını gündeme taşımıştı. Bu son iddiayı da açıkça "abartı" olarak görmek gerekir. Çünkü yine bizzat Yeni Ahit kitabından biliyoruz ki, İsa'nın ölümünden sonra "Yahudiler arasında BİNLERCE İMANLI vardı" (*İşler*, 21: 20).

¹¹⁴ "İsa'nın kardeşi" tabir edilen Yahudi bir figür olup İsa'dan sonra İsa cemaatinin başkanlığını veya liderliğini yaptığı söylenmektedir. Yakup hakkında daha sonra bazı bilgiler vereceğim.

¹¹⁵ Hristiyanlık geleneğinde İsa'nın yaşamı ve misyonu sırasında yanında bulunan, yine yaşamı sırasında veya ölümünden sonra mesajını yaymaya çalışan öğrencilerine denilmektedir. "Havari", inanişe göre bu öğrenciler beyaz elbiseler giydikleri için "beyaz" anlamındaki *havar/hvar*'dan gelmektedir. Daha detaylı bilgi için bk. K. Akalın-Z. Duygu, *Süryani Literatürü*, Sözlük bölümü.

Yani o zamanlar İsa'ya iman etmeyen çok sayıda Yahudi mevcuttu, fakat binlerce Yahudi de İsa'ya iman etmiş durumdaydı. Nitekim bu “abartı” söylem, erken yüzyıllarda Hristiyan yazarlar tarafından daima Yahudi karşıtı bir hareket olarak ve *gentiles* karakteriyle birlikte ortaya çıkan Hristiyanlığın meşruiyetini tartışmalı zeminden kurtarabilmek amacıyla sistemli şekilde gündeme getirilmiştir. Yukarıdaki tartışmanın bize gösterdiği ise şudur: Hristiyan yazarlar erken dönemde Hristiyanlığı Yahudilikten ayrı bir zemine oturtabilmek ve bu ikisi arasındaki ayrılıkları derinleştirip vurgulayabilmek amacıyla büyük çaba sarf etmişlerdir.

Hristiyanlık tarihi açısından baktığımızda “ayrılık” kavramının muhtevası bununla sınırlı değildir. Çünkü Hristiyanlar 1'inci yüzyıldan sonraki bütün tarihsel süreç boyunca da kendi içlerinde sayısız “ayrılıklar” yaşamışlardır. Bunun somut açıdan en önemli yansıması, aslında ilk andan itibaren hiçbir zaman var olmayan “Evrensel Kilise” ülküsünün teorik yönden de parçalanması olmuştur. Zira Hristiyanlar henüz en erken dönemden itibaren ayrı kollar oluşturmuşlar, ilerleyen yüzyıllarda da farklı kilise merkezleri etrafında teşkilatlanmışlardır. Bu konuyu aşağıdaki gibi detaylandırabilirim:

Kilise, Hristiyanlığın olmazsa olmaz kurumudur. Adını Yunancada “halk meclisi” veya “toplanma yeri” anlamlarına gelen (*ekklesia*) sözcüğünden almıştır. Aynı tabir dinsel açıdan baktığımızda ise “cemaat” manasını yansıtır. Hristiyanlığı temsil eden bir kurum olarak kilise muhtemelen 2'inci yüzyılın birinci yarısında kendi hiyerarşik yapılanmasını oluşturmaya başlamıştı. Bu yargı kesin bir saptama değildir, fakat erken dönemin bazı kayıtları bu yönde bir çıkarım yapmaya olanak tanımaktadır. Örneğin, Hristiyan geleneğine göre 2'inci yüzyılın birinci çeyreğinde Roma'daki arenada şehit edilmiş olan ve o zamanlar Antiokheia cemaatinin liderliği görevini yürüten Ignatios, yine rivayete göre Roma birlikleri nezaretinde Antiokheia'dan Roma'ya götürülürken yolda çeşitli mektuplar kaleme almıştı. Önce, bu mektuplardan birçoğunun Ignatios'a ait olmayıp *Pseudo* (“yalan”, “sahte” anlam-

larındaki Yun. (ten) tabir edildiğini hatırlatmak isterim. Ancak yine de bu mektuplardan bazısının ruhbanlık müessesesinin oluşum aşamasına ilişkin aktardığı kayıtlar yönünden büyük önem taşıdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Ignatios ismini taşımasına rağmen muhtemelen *Pseudo* olan bir mektup (*Ep. to Ephesians*), muhatabı olan Hristiyan cemaatlere durmaksızın kilise görevlilerine itaat edilmesi tavsiyesini vermişti. O kadar ki, bütün bir mektup infaza götürülen bir ölüm mahkûmundan çok kilise hiyerarşisi ve görevleri için endişe hisseden bir adamın satırlarını çağrıştırmaktadır. Bu olgu da mektubun öncesindeki tarihlerde yerleşik bir ruhban hiyerarşisi bulunmadığını gösteriyor olmalıdır. Bununla birlikte, kilise her hülakarda bugünkü kurumsal yapısına büyük oranda 4'üncü yüzyılda kavuşmuştur. Bu bir tesadüf değildir, çünkü Roma yönetimi kiliseyi bu yüzyılda benimsemeye başlamıştır.

Kilise tabiri geniş manada ve teorik çerçevede tarih boyunca Hristiyanlık geleneğine mensup tüm insanları kapsayıcı bir anlama sahiptir. Ancak tabirin daha dar kapsamlı ve aslında gerçek durumu da çok daha doğru şekilde yansıtan ikinci bir tanımını da yapmak zorundayız. Çünkü Hristiyanlığın karakterini yansıtan “ayrılık” veya “bölünme” meselesi bizi buna mecbur kılmaktadır. Buna göre, kilise, ayrı inanç ilkelerini ve anlayışları benimseyerek ayrı ruhban hiyerarşileri etrafında kurumsallaşmış durumdaki Hristiyan cemaatlerin her birini ifade eden bir kavramdır. Anlaşıldığı gibi kilise tabiri birinci durumda “evrensel” bir ülkü içermiş, ikinci durumda ise “özellikli” bir şekle bürünerek gerçek durumu daha doğru biçimde ifade etmiştir. Nitekim Katolik Kilisesi ile Protestan Kilisesi kavramları veya Süryani Ortodoks Kilisesi ile Doğu Süryani Kilisesi kavramları, değişik dönemlerde başka hiyerarşiler şeklinde teşkilatlanmış durumdaki ayrı Hristiyan cemaatleri anlatan tabirlerdir.

Ancak bu noktada araştırmacıların veya okuyucuların yanıltıcı terminolojiye özellikle dikkat etmeleri gerekir. Şöyle ki, tarih boyunca bütün Hristiyan topluluklar kendilerini “Hristiyan”, “Ortodoks” veya “Kilise” gibi tabirlerle tanımlamışlardır. Rekabet halinde

oldukları öteki Hristiyan grupları (kiliseleri) ise düşmanca isimlerle anmışlar, onları “sapkın” olmakla eleştirmiş ve ötekileştirmişlerdir. Burada şu hususu bilmek çok büyük önem taşıyor: “Hristiyan”, “Ortodoks”,¹¹⁶ “Kilise” veya “Katolik”¹¹⁷ gibi unvanlar, Hristiyanlık tarihindeki iç mücadelelerin sonucunda rakipleri üzerinde galibiyet elde eden ve bu sayede sonraki nesillere “ana akım” anlayış olarak miras kalan Hristiyanlık yorumlarının kullanmaya hak kazandıkları tanımlama biçimleridir. Bu yüzden bu unvanlara mezhepsel duruma işaret ettikleri yanlışıyla bakmamalıyız. Zira bu unvanlar aslında çeşitli kilise merkezlerinin kendi varlıklarını veya savundukları öğretilerin kaynağını meşru farz ettikleri için kullandıkları tabirlerdir.

Aslında meşruiyet endişesi bundan daha fazla farklı Hristiyan cemaatlerin kendilerini havarilerle veya onlara atfedilen inanç ilkelileriyle temellendirme çabalarında gözlenmektedir. Bunun görünürdeki sebebi şudur: 4’üncü yüzyıldan itibaren resmi bazı konsillerde yapılan taksimatlar istisna, ayrı ruhban hiyerarşileri, yani ayrı kilise merkezleri, temelde teolojik gerekçelerle ortaya çıktıkları iddiasını taşımışlardır. Buna göre, tarihin çeşitli dönemlerinde teşekkül eden büyük kilise merkezleri, inanca dair ilkesel bazı ayrılıklar yüzünden başka kollar teşkil ettiklerini öne sürmüşlerdir. Sanıyorum bu durumu şu örnek üzerinden anlaşılır kılabilirim: Mesela Süryani Ortodokslar 5’inci yüzyılın önemli teologlarından Aleksandreialı Kıryillos’un kristolojik¹¹⁸ yaklaşımını takip ederler. Buna göre Mesih, bir tabiat ve bir *hypostasis*in bir varlıkta birleşmesidir. Hâlbuki kristolojik açıdan Mopsouestialı Theodoros’un takipçileri olan Doğu Kilisesi mensuplarına göre, Mesih, bir varlıkta iki tabiatlı ve iki *hypostasis*lidir. Khalkedon (Kadıköy) Konsili’nin (451) kristolojik tanımlamasını benimseyen Yunan/Rum Ortodoks Kilisesi’ne

¹¹⁶ Yun. *ὀρθόδοξος* = *ὀρθός* *orthos* “düz, doğru” + *δόξα*, *doksa* “görüş, fikir”.

¹¹⁷ Yun. *καθολικός*, *katholikos*, *lit.*, “bütünsel, evrensel”.

¹¹⁸ Kristoloji: Yun. *χριστός* *christos* “mesih” ve *λόγος* “söz, anlatı”. Hristiyanlıkta İsa Mesih’in varlığını ve şahsiyetini araştırma ve O’na atfedilen sıfatların ne anlam taşıdığını tartışma disiplini. Bu kavramın tarihsel bağlamı hakkında ilerleyen bölümlerde detaylı bilgiler vereceğim.

göre ise Mesih, bir varlıkta ve bir *hypostasiste* iki tabiat taşımıştır.¹¹⁹ Şimdi, şayet bu tasvire tarihsel bağlamı bilmeden veya göz önünde bulundurmaktan bakarsak, ayrı kilise oluşumlarının arkasında salt kristolojik tabanlı ilahiyat anlaşmazlıkları bulunduğunu sanabiliriz.

Gerçekte ise durum bu kadar basit değildir. Burada iki mühim noktaya dikkat çekmek, daha doğrusu iki farklı nokta arasındaki bağlantıyı sezme zorundayız. Birincisi, Hristiyanlık tarihinin en köklü problemi olarak İsa'nın kim olduğu sorusu ilk andan itibaren devamlı surette tartışılmıştır. Ancak bu tartışmaların en şiddetli merhaleleri çok sonraki yüzyıllarda (özellikle 4'üncü yüzyıl ve sonrasında) yaşanmıştır. Bu olgunun çok açık ve basit bir anlamı var: İsa'nın kim olduğu sorusunun cevabı da aslında yine İsa'dan yüzlerce yıl sonra ve muhtemel görülen bazı izahlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Ne var ki, konuya dair açıklamalar her zaman birden fazla olduğu için farklı açıklamaları savunan değişik Hristiyan cemaatler kaçınılmaz şekilde birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Nihayet diğerleri üzerinde galibiyet elde eden açıklama(lar) zamanla inanç ilkesi haline gelerek "ortodoks" düşünce olmuşlardır. İşte, bugün ismine "Hristiyanlık" dediğimiz inanç sistemi aslında tam olarak bu, yani birçok emsalini mağlup ederek "ana akım" hüviyetine bürünmüş olan teolojik yorum ve açıklamaların ta kendisidir.

Bu yargıyı şu örnek üzerinden anlaşılır kılmak istiyorum: Tar-soslu Paulos'un Yeni Ahit'teki mektuplarına göre 1'inci yüzyıl ortalarında İsa'nın "gerçek" havarileri için, hatta *gentiles* kökenli bazı İsa cemaatleri arasında bile, Musa Şeriatı'nın İsa'dan sonra da geçerliliğini koruduğu anlayışı baskındı. Yani 1'inci yüzyılın "ortodoks" düşüncesi buydu. Nitekim Musa Şeriatı'na riayet etmeyi sürdürdükleri için Paulos hem İsa'nın havarilerine kızmakta hem de örneğin Galatia bölgesindeki Hristiyanlara söylenmektedir.

¹¹⁹ Meredith Riedel, "Syriac Sources for Byzantinists: an introduction and overview" *Byzantinische Zeitschrift*, 105:2, 2012, ss. 783-810 (Riedel, söz konusu makalesinde bu ayrışımı ayrı bir alt başlık halinde ele almakta ve bilgilendirici bir sunum yapmaktadır).

Dikkat edelim, Paulos söze şöyle başlıyor: “Ey akılsız Galatyalılar, sizi kim büyüledi?” (Gal. 3: 1). Hâlbuki aynı dönemde Paulos ve Paulosçular ayrı bir kol teşkil etmişler ve Şeriat’ın kaldırıldığı iddiasını öne sürmüşlerdi. Paulos şöyle söylemişti: “Musa Şeriatı’nın gereklerini yapmış olmaya güvenenlerin hepsi lanet altındadır” (Gal. 3: 10). Bununla birlikte 2’inci yüzyılda konuya ilişkin “ortodoksluk” anlayışı değişmiştir. Çünkü 2’inci yüzyıldan itibaren artık Şeriat’ın kaldırıldığını öne sürenler “ortodoks” sayılmaya başlanmışlar, Şeriat’a tabi olmayı sürdürenler ise “sapkın” ilan edilmişlerdi. Bunu yukarıda “Mathetes” ismini taşıyan mektuptan bahsederken örneklendirmiştim. İşte bu iki Hristiyanlık yorumu, yani Şeriat’ın sürdüğünü söyleyenler ile kaldırıldığını iddia edenler, henüz 1’inci yüzyıldan itibaren tabii olarak birbirleriyle mücadele ettiler veya çarpıştılar. Bu mücadeleye dair izleri bütün Yeni Ahit kitabında veya örneğin Clemens’in (ö. 110?) veya Ignatios’un (ö. 107?) mektuplarında açıkça görüyoruz.¹²⁰ Ancak neticede şu veya bu şekilde Şeriat’ın kaldırıldığını söyleyenler üstün geldiler, diğer grup üzerinde galebe çaldılar. Onların bu yorumları da “ortodoks” görüş olarak, yani Hristiyanlığın temel bir inanç ilkesi olarak bugüne kadar mevcudiyetini sürdürdü. Mağluplar ise “sapkın” sayıldılar, çünkü galipler tarafından bu şekilde isimlendirildiler. İşte bu yüzden, İsa’nın veya havarilerinin aksine, Musa Şeriatı giderek artan bir oranda sonraki Hristiyan nesiller için bağlayıcı bir kurallar bütünü teşkil etmemiştir.

Diğer bir örnek üzerinde duralım: İsa Mesih, erken yüzyıllarda, örneğin Byzantionlu Theodotos’a göre herkes gibi bir insandı. Sabellius’a göre bizzat Tanrı’nın bir tezahürüydü. Sinopeli Markion’a göre “kötü” olan ve insanları Şeriat’a “mahkûm” kılan Eski Ahit Tanrı’sının değil, fakat “iyi” olan Yeni Ahit Tanrı’sının propagandasını yapmıştı. Doketik görüşlü Hristiyanlar için şekil değiştirme kudretine sahip, yani istediği anda başka bir insanın görünümüne

¹²⁰ Clement, *1. Ep. to the Cor.*, 46-48 (Korinthos cemaatindeki anlaşmazlıkları ve ortaya çıkan bölünmeyi bahis konusu etmektedir).

bürünebilen metafizik bir varlıktı. Antiokheialı Ignatios'a göre hem insan hem de insan bedeni taşıyan bir ilahtı. Gnostiklere göre ise yalnızca *gnosis* bilgisine sahip olanlar için bir kurtarıcıydı.¹²¹ Tahmin edileceği gibi, İsa'nın kim olduğuna dair erken yüzyılların bu karmaşası, söz konusu görüşlerin –ki bundan çok daha fazlası mevcuttukaçınılmaz şekilde birbirleriyle mücadele etmelerine yol açtı.

Sonuçta da kazanan görüşe “Ortodoks Hristiyanlık” denildi, kaybedenler ise “sapkın” yaftası yediler. Bu durumu şu şekilde de ifade edebilirim: Antiokheialı Ignatios bugünkü “ortodoks” görüşün o zamanki temsilcisi olduğu için “aziz” sayılmaktadır. Theodotos veya Markion ise “ana akım” kilise'ye göre “sapkındır”, çünkü savundukları görüşler yenilmiş ve afroz edilmiştir.

Bu örneklerin bize gösterdiği şudur: Hristiyanlığın temel inanç ilkeleri İsa'dan çok zaman sonraki çeşitli tarihlerde ve beşeri standartlarda belirlenmiştir. Aynı şekilde İsa'nın kim olduğu sorusu da İsa'dan çok zaman sonra yaşanan tartışmaların neticesinde, yani basitçe “ihtimaller” üzerinden cevaplanmıştır ve diğer görüşler üzerinde zafer elde ettiği için “ortodoks” unvanını kullanmaya hak kazanan görüşler “ortodoks” olmuşlardır. Bu tespitin hemen sonrasında şu ikinci noktaya dikkat çekmek gerekir: İsa'ya ilişkin herhangi bir yorumun veya açıklamanın İsa'dan yüzlerce yıl sonra “ortodoks” ilan edilmesi ve hatta zamanla Hristiyanlığın inanç ilkesi haline dönüşmesi, tarihsel açıdan baktığımızda bu gibi yorumların İsa'ya ilişkin “mutlak” hakikatleri yansıttığını gösterir mi?

Bilimsel olarak bu soruyu teoloji penceresinden değil, ancak sadece tarihsel açıdan cevaplayabiliriz. Çünkü Hristiyanlığın temel inanç ilkesine dönüşen yorumlar, büyük oranda siyasi açıdan destek buldukları için “ortodoks” görüş olmuşlardır. Doğrusu, rasyonel bir tarih okumasının bizi getirdiği nokta basitçe budur. Örneğin,

¹²¹ Hristiyanlığın erken yüzyıllardaki görüş çeşitliliğine ilişkin özet bir değerlendirme için bk. Kadir Albayrak, “İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hristiyan Akımları”, *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri* 2005, ss. 103-137.

Mesih'i Tanrı'yla eşitleyen *ὁμοούσιος* (*homoousios*) hipotezinin “ortodoks” görüş sayılması, bunun İsa'ya ait bir prensip olmasından değil, 4'üncü yüzyılda kısmen Constantinus ve özellikle Theodosius gibi imparatorlar tarafından desteklenmesinden ileri gelmiştir. Mesela 4'üncü yüzyılın en büyük Hristiyanlık mezhebi olan Ariuşçuluk, zamanla bu siyasi desteği yitirdiği ve hatta İmparator Theodosius'tan itibaren sistemli şekilde yok edilmeye çalışıldığı için sonraki yüzyıllara “sapkın” bir görüş olarak intikal etmiştir. Yine aynı bağlamda başka bir örnek vermek istiyorum: Mopsouestialı Theodoros'un sistemleştirdiği Theodorosçu kristolojik pozisyon eski İran sahasında Sasani yönetimi tarafından desteklendiği için Doğu Kilisesi'nin “ortodoks” görüşü olmuştur. Bunu şu şekilde tersten de okuyabiliriz: Mopsouestialı Theodoros'un görüşleri Roma ülkesinde Roma yönetimi tarafından desteklenmediği, hatta İmparator Zenon tarafından yasaklanıp sınırdışı edildiği için “sapkın” sayılmış ve yaşama olanağı bulamamıştır. Bu olgular gerçekten çok açıktır.

Bütün bu tartışma, Hristiyanlık tarihini sadece teolojik bir tarih okumasıyla değerlendirmenin yetersizliğine işaret etmektedir. Binaenaleyh meselenin teoloji dışındaki boyutu bundan çok daha önemli olmalıdır, çünkü Hristiyanlığa ilişkin en temel teolojik ilkeler devlet denetimi altında yapılan ve büyük oranda siyasi platformlar olan kilise konsillerinde¹²² belirlenmiştir. Bu durumun açıklaması veya doğal bir sonucu, kilisenin dinsel olmaktan çok siyasi bir kurum hüviyeti taşıdığıdır. Bu tespit de gerçek durumu yansıtmaktadır, çünkü kilise 4'üncü yüzyıldan itibaren devletin bir kurumuna dönüşerek siyasallaşmış, Hristiyan ruhbanlar ülkenin yerel yöneticileri olarak dünyevi yetkilerle donatılan sivil memurlara dönüşmüşlerdir. Gerçi kilisenin Roma yönetimiyle kurduğu ittifak ilk günden itibaren anlaşmalıdır. Çünkü kilise ödediği büyük bedellerin karşılığını fazlasıyla almıştır: Roma ülkesi bu sayede

¹²² Turhan Kaçar, “Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 1, 2002, ss. 1-18.

daha da fazla Hristiyanlaşmış, kilise ise imtiyazlara ve ihsanlara boğularak zenginleşmiştir.

Anlaşılan o ki, kilise tarihinde kalıcı sonuçlar doğuran teolojik tartışmalar ve ayrılıklar bilhassa 4'üncü yüzyıldan itibaren aslında daha ziyade dünyevi ve politik amaçlar taşıyan büyük kilise merkezleri tarafından yaratılmış ve körüklenmiştir. Yani teoloji, kilise merkezleri arasındaki politik mücadelelerin tezahür alanı olmuştur. Denilebilir ki, tarih boyunca siyasete en fazla ve en şiddetli şekilde alet edilen dinlerden birisi ve belki birincisi Hristiyanlıktır. Nitekim çok sonraki tarihlerde rasyonel düşünme yöntemlerini keşfeden toplumlarda “sekülerizm” veya “laiklik” gibi kavramların doğrudan Hristiyanlığa veya kilise otoritesine karşı dünyevileşme hareketi olarak tarih sahnesine çıkması bu yüzden hiç de şaşırtıcı değildir.

2. İsa Mesih ve Dini-Tarihî Misyonu

Matta İncili, İsa'nın Davut üzerinden İbrahim ve İshak'a kadar uzanan bir soya mensup olduğunu öne sürmüştür. Luka, O'nun İbrahim, İshak ve Davut üzerinden Âdem'e kadar uzanan bir soydan geldiğini düşünür. Luka'ya göre, yaşamı sırasında İsa'nın Yusuf'un oğlu olduğu şeklinde bazı görüşler de mevcuttu. Böylece, İsa'nın her halükarda Yahudi bir nesebe sahip olduğu söylenmiştir. Yuhanna İncili de İsa'yı bir Yahudi olarak gösterir. Buna karşın, Yuhanna İncili İsa'nın ilahî olduğu düşünülen yönünü önplana alarak söze başlamıştır. Yuhanna, başlangıçtan itibaren mevcut ve (aslında) Tanrı (ile birlikte var) olduğunu öne sürdüğü bir *Logos*'a (Söz) dikkat çekmiş ve Tanrı Sözü'nün insan (İsa Mesih) şeklinde dünyaya geldiğini ima etmiştir.¹²³

Matta ile Luka'ya göre, Nasıralı İsa Meryem adındaki bakire bir kadından; bir meleğin bu kadını müjdelemesi üzerine ya da bu kadının nişanlısı (veya kocası) Yusuf'a ifşa edilen bildirimden ardından mucizevî biçimde babasız doğmuştu.¹²⁴ Her iki İncil

¹²³ Mt, 1: 1-17; Lk, 3: 23-38; Yuh, 1: 1-2, 14, 4: 9.

¹²⁴ Mt, 1: 18-25; Lk, 1: 26-38.

de İsa'nın Celile'deki Beytullahim'de dünyaya geldiğini söylemişlerdir.¹²⁵ Bununla birlikte, Markos İncili O'nun Nasıra şehrinden gelerek görevine başladığını söylerken,¹²⁶ Yuhanna konuya ilişkin herhangi bir bildirimde bulunmamıştır.

Matta'ya göre, gökte gördükleri yıldızdan hareketle İsa'nın doğumunu anladıklarını söyleyen bazı yıldızbilimciler Yaruşalim'e (Kudüs) gelirler ve "Yahudilerin Kralı" tabir ettikleri çocuğu aramaya başlarlar. Ancak bu yaptıkları, hem bölgeyi yönetmekte olan Herodes adlı kral üzerinde, hem de Yaruşalim halkı arasında tedirginliğe sebep olur. Herodes, bunun üzerine, Yahudilerce beklenmekte olan Mesih'in nerede doğacağına dair bir araştırma yapar. Yıldızbilimciler ise bu sırada doğuda gördükleri yıldızı takip ederek İsa'yı bulurlar ve O'na tazimde bulunurlar. Fakat bir melek, Meryem'in nişanlısı Yusuf'a görünerek Herodes'in öldürtmek amacıyla çocuğu aratacağını bildirir ve Mısır'a kaçmalarının uygun olacağını söyler. Bunun üzerine Mısır'a kaçan aile, Herodes'in ölümüne dek orada kalır. Bu arada, Herodes'in Beytullahim ve yöresinde bulunan iki yaşındaki ve daha küçük yaştaki tüm erkek çocukları öldürttüğü rivayet edilir.¹²⁷ Matta İncili'nin bu öykü vesilesiyle aktardığı bilgilerin, İsa'nın Yahudilerce beklenen kişi olduğuna ve O'nun "Yahudilerin Kralı" sıfatıyla hareket edeceğine yönelik sonraki bildirimlere hazırlık niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

İsa'nın yaşamının bu dönemi hakkında Luka İncili'nde de şöyle bir rivayet mevcuttur: İsa'nın doğumu bir melek aracılığıyla Beytullahim yöresindeki bazı çobanlara bildirilir. Meleğin yönlendirmesiyle çocuğu bulan bu çobanlar, Tanrı'yı yüceltip överler. Sonra, ailesi tarafından Yaruşalim'e götürülen İsa, Yahudiler arasında adet olduğu üzere sekizinci günde sünnet edilerek Yahudi Şeriatı uyarınca ve ilk erkek çocuk olması sebebiyle Rabbe adanır. Nitekim o esnada Yaruşalim'de bulunan ve Mesih'in gelişini bekledikleri

¹²⁵ Mt, 2: 1-12; Lk, 2: 4-7.

¹²⁶ Mk, 1: 9.

¹²⁷ Mt, 2: 1-18.

rivayet edilen Simon adında bir adam ile Anna ismindeki bir hanım İsa'yı bulurlar ve beklenen kişinin O olduğuna tanıklık ederler.¹²⁸ Böylece, Luka İncili'nin de İsa'yı Yahudiler tarafından beklenen birisi olarak takdim ettiği anlaşılmaktadır. Luka İncili'nde geçen bu rivayet, ayrıca, İsa'nın Yahudi Şeriat ve geleneklerine bağlı bir aile tarafından ve Yahudi bir müfredat altında yetiştirildiğine de işaret etmektedir.

İncillerin İsa'nın yaşamı hakkında bundan sonraki aşamada verdikleri en önemli bilgi, O'nun Yahya tarafından Şeria Irmağı'nda vaftiz edilmesidir. Vaftizci Yahya diye anılan bir münzevinin uzun süredir beklenmekte olan Mesih'in gelişini Yahudilere müjdelemekte olduğu, dört İncil metninde de karşımıza çıkan müşterek bildirimdir.¹²⁹ Matta ile Markos, İsa'nın Celile'den gelerek Yahya'nın eliyle vaftiz olduğunu söylemişlerdir.¹³⁰ Çünkü Matta, Mısır'da bulunduğunu evvelce söylediğimiz ailenin bir melek tarafından Herodes'in ölümünden haberdar edildiğini, Yusuf'un da bunun üzerine geri dönerek Nasıra'ya yerleştiğini öne sürmüştür.¹³¹ Nitekim Luka'ya göre, İsa Nasıra'da büyümüştü. Fakat O, ailesinin her yıl Fısıh Bayramı¹³² sırasında yaptığı Yaruşalim ziyaretlerinden birisinde ve henüz on iki yaşlarındayken bir ara kaybolmuştu. Rivayete göre ailesi endişeli bir arayışın sonrasında İsa'yı Tapınak'ta bulur. İsa zekâsı sayesinde Tapınak'taki din bilginleri ile diyalog kurmuştur. Aile buradan hep birlikte yeniden Nasıra'ya döner ve İsa da Nasıra'da büyür. Bu anlatıma göre, yazar tarafından açıkça söylenmemiş olsa da, muhtemelen Luka İncili de İsa'nın vaftiz olmaya Nasıra'dan geldiği kanaatindedir.¹³³ Sonuç olarak, yukarıdaki

¹²⁸ Lk, 2: 8-40.

¹²⁹ Mk, 3: 1-12; Mk, 1: 1-8; Lk, 1: 5-25; Yuh, 1: 6-8; 15-16.

¹³⁰ Mk, 3: 13; Mk, 1: 9.

¹³¹ Mt, 2: 19-23.

¹³² İsrailoğulları kavminin Mısır'dan çıkışını anan Yahudi Bayramı olup geleneksel takvimde Nisan'ın 15'inde kutlanır.

¹³³ Lk, 2: 41-52, 3: 21-22; İsa'nın vaftizi için ayrıca bk. Yuh, 1: 29-34 (İsa'nın nereden geldiği konusunda sessizdir).

ifadelerden İsa'nın Yahudi geleneklerine bağlı bir aile tarafından ve Yahudi geleneklerine uygun şekilde yetiştirildiğine bir kez daha tanık oluyor ve O'nun daha çocuk iken Yahudi Şeriatı ile oldukça ilgili birisi olduğunu anlıyoruz.

Rivayete göre vaftiz olması İsa'nın yaşamında önemli bir kırılma noktası yaratır. Çünkü Yahya eliyle vaftiz edilmesinden sonra, Tanrı'nın Ruh'u güvercin gibi inerek İsa'nın üzerine konar. Sonra, gökten gelen bir ses, "Oğlum budur, O'ndan hoşnudum" der.¹³⁴ Anlaşıldığı kadarıyla, bu hadise ile birlikte Tanrı İsa'yı seçmiştir. Nitekim bundan sonra İsa'nın artık mesajını ve öğretilerini yaymaya başladığı söylenebilir.

İsa'nın bu esnada kendisine öğrenci ve yardımcı olmaları için on iki kişiden müteşekkil bir Yahudi topluluğu (havariler) seçtiğini görüyoruz. Rivayete göre, öğrencileriyle birlikte Yahudilerce iskân edilen bölgeleri dolaşmakta olan İsa, çeşitli köy ve kasabaları ziyaret eder; öğretilerini hem öğrencilerine hem de diğer Yahudilere anlatır ve açıklar. Bu sırada önemli mucizeler gösterir. O kadar ki, bu yüzden Yahudi kalabalıklar üzerinde büyük bir tesir yaratır; namı tüm bölgeye ve hatta pagan asıllı bazıları arasında bile yayılır. Sonrasında Yaruşalim'e giren İsa, burada geniş bir halk kitesince ve tezahüratlar eşliğinde karşılanır. Yaruşalim'de de bir müddet halkın ıslahına uğraşır; özellikle Yahudi din bilginleriyle, onların Musa Şeriatı'nı bilerek yanlış yorumlamaları ve halkı aldatmaları gibi gerekçelerle şiddetli bir mücadeleye tutuşur. Bunun sonucu olarak, öğrencileri ile Fısıh Bayramı münasebetiyle yediği son akşam yemeğinin ardından tutuklanır.¹³⁵ Bu bağlamda, yaşayan İsa İsrailoğulları ile meşgul ve Yahudi Şeriatı'na ve geleneğine dair meselelerle iştigal eden birisidir. İsa'nın mesajını yaymaya başlamasından tutuklanmasına kadar ne kadar bir zaman geçtiği konusunda aktarılmış bilgi yoktur. Ancak genel kanaat, bu sürenin 1 ila 3 yıl kadar olduğu yönündedir.

¹³⁴ Mt, 3: 16-17; Mk, 1: 10-11; Lk, 3: 21-22; Yuh, 1: 29-34 (bu sonuncusu, hadiseyi Yahya'nın tanıklığı üzerinden anlatır).

¹³⁵ Krş. Mt, 4: 12-26: 45; Mk, 1: 9-14: 41; Lk, 4: 14-22: 45; Yuh, 1: 35-17: 26.

İsa'nın tutuklanması dört İncil tarafından da Yahuda İskaryot adlı havarisinin ihaneti ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre, Yahudi başkâhinler ile halkın ileri gelenleri, kendilerine karşı açıkça mücadeleye kalkışan ve Yahudi halk üzerinde büyük şöhret kazanan İsa'yı hile ile tutuklayıp öldürmek amacıyla bir düzen tertip ederler. Yahuda İskaryot'a İsa'yı ele vermesi karşılığında para ödenir. İsa ile diğer öğrencileri ise akşam yemeğinin ardından Zeytin Dağı'na çıkmışlardır. İsa, burada bulunduğu bir sırada Yahuda'nın ihaneti sonucunda yakalanır ve tutuklanır.

Bundan sonraki rivayetler, İsa'nın Yahudi Yüksek Kurulu'nun önünde ve Yahudi yetkililerce sorgulandığını söyler. İsa, dört İncil'e göre sorgu sırasında "Tanrı'nın Oğlu", "Yahudilerin Kralı" ve beklenen "Mesih" olduğu yönünde bazı açıklamalarda bulunur. Bu sebeple O'na karşı bir anda büyük bir öfke seli yükselir. Gelenekçi Yahudiler O'nu yalancılıkla, sahte peygamberlikle ve Allah'a karşı iftirada bulunmakla suçlarlar. Yaşanan kargaşa esnasında tartaklanan İsa, sonrasında bölgeyi yönetmekte olan Roma Valisi Pontius Pilatus'un huzuruna çıkarılır. Yahudiler, Pilatus'tan İsa'nın katlini talep ederler. Pilatus ise buna taraftar değildir. Çünkü İsa'yı bizzat sorgulamış ve O'nun öldürülmesini gerektirecek herhangi bir suç bulamamıştır. Buna rağmen, Pilatus, Yahudi kalabalık arasında kargaşanın büyümesinden çekinir. Yahudilerin ısrarlı taleplerine bu yüzden boyun eğer ve çarmıha gerilmek üzere İsa'yı askerlerine teslim eder. Böylece, İsa Romalı askerler tarafından ve çarmıha gerilerek öldürülür.¹³⁶ Ölen İsa, İncillerin bir sonraki aşamadaki rivayetlerine göre üçüncü gün dirilir; öğrencilerine görünür, gökte ve yerde tüm yetkinin kendisine verildiğini söyler, öğretilerini yaymak üzere öğrencilerini bütün uluslara yollar ve nihayet göğe alınır.¹³⁷

¹³⁶ Krş. Mt, 26: 3-27: 56; Mk, 14: 1-15: 41; Lk, 22: 1-26: 49; Yuh, 18: 1-19: 37 (Yukarıda söz konusu edilmeyen bazı detaylarda kimi farklılıklar da mevcuttur).

¹³⁷ Mt, 29: 1-20; Mk, 16: 1-20; Lk, 24: 1-53; Yuh, 20: 1-21: 25.

Klasik dört İncil metnini kabataslak okuyarak, İsa'nın yaşamına dair bazı rivayetleri bu şekilde özetlemek mümkündür. Ancak İncil-lerin İsa'ya dair biyografiler olmadıklarını, İsa'nın yaşam öyküsünü anlatmak gibi bir amaçla yazılmadıklarını, İncil yazarlarının sadece İsa hakkında kendilerine ulaşan büyük olasılıkla çok yetersiz bazı rivayetleri naklettiklerini ve bunu da kendi teoloji görüşlerine uyan yorumlar ekleyerek yaptıklarını bir kez daha hatırlatalım.

Dört İncil'in vurgulu şekilde naklettikleri bir rivayete göre, Nasıralı İsa Yahudilerin bazıları tarafından uzun süredir beklenen Mesih'tir. Gerçi İnciller, "Mesihlik" kavramının ne manaya geldiğini tam olarak açıklamış değillerdir. Ancak bu ifadenin, hiç değilse İsa'ya iman eden Yahudiler tarafından, İsa'nın Yahudiliği olgusu bağlamında tanımlandığı söylenebilir. Çünkü İsa, İncil rivayetlerinde Yahudilere vaat edilmiş bir "kral", halkını günahlardan kurtaracak bir "lider" ve İsrail'i gütmesi beklenen bir "peygamber" olarak resmedilmiştir. Gerçekten, yaşamı sırasında İsa'ya iman eden Yahudilerin O'nun bu vasıfları haiz bir kimse olduğu kanaatini paylaştıkları görülür. Hatta bu nitelikleri taşıdığını İsa da kendi söylemlerinde bizzat dile getirmiştir.¹³⁸

Bu bağlamda, Yeni Ahit İncil metinlerinden İsa'nın peygamber olduğuna dair bir rivayet geleneği oldukça vurgulu biçimde yansımıştır. İsa'nın sözlerine ya da yaşamı sırasında O'na tanıklık eden Yahudilerin İsa'yı yorumlama biçimlerine baktığımızda, İsa'nın Tanrı tarafından seçilmiş bir "elçi" ve görevlendirilmiş bir "peygamber" olduğuna dair inancı gösteren birçok cümleye rastlarız. Örneğin, İsa'nın şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

(Havarilerine hitaben) sizi kabul eden beni kabul etmiş olur. Beni kabul eden de beni göndereni kabul etmiş olur.

¹³⁸ Örneğin bk. Mt, 1: 21, 2: 1-2, 2: 6, 21: 5, 27: 11, 27: 37; Mr, 11: 9-10; Lk, 3: 15, 19: 38, 23: 3, 23: 35-37; Yuh, 1: 20-21 (Kendisinin beklenen peygamber olmadığını beyan edip İsa'ya işaret eden Yahya'nın ağzından), 1: 24-26 (Yahya'nın ağzından), 1: 45, 1: 49, 4: 19, 4: 25-26, 5: 46, 7: 41, 9: 22, 12: 12-15, 18: 33-37, 19: 19.

Bir peygamberi peygamber olduğu için kabul eden, peygambere yaraşan bir ödül alacaktır.¹³⁹

Kendisine iman etmeyen ve O'nunla mücadeleye kalkışan Yahudilere karşı İsa'nın şu sözlerle sitem ettiği rivayet edilmiştir:

Bir peygamber, kendi memleketinden ve evinden başka yerde hor görülmez.¹⁴⁰ Ama şimdi beni, Tanrı'dan işittiği gerçeği sizlere bildireni öldürmek istiyorsunuz.¹⁴¹

İncil metinlerinin arkasında bulunan çok baskın rivayet gelenekleri, İsa'nın Musa Şeriatı ile Tevrat hakkındaki derin bilgisine tanıklık etmişlerdir.¹⁴² Zaten O'na “öğretmen”, “muallim”, “üstat” veya “rabbi” gibi tabirler kullanılarak hitap edilmesi temelde bu durumun bir sonucudur. Aynı bağlamda, İsa Tevrat'ın hükümlerine ve peygamberlerine iman halindedir.¹⁴³ O kadar ki, İsa, Musa'nın Şeriatı'nı tüm Yahudileri şaşırtacak bir yetkinlikle açıklayıp yorumlamış ve kesin bir dille onaylamıştır. Matta İncili'nin herkesçe bilinen şu meşhur pasajı, İsa'nın Musa Şeriatı'na dair düşünce ve görüşlerini içermektedir:

Kutsal Yasa'yı (Musa Şeriatı'nı) ve (Tevrat'ta ismi geçen) peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, yer ve gök ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufak bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacak. Bu nedenle, (Musa vasıtasıyla bildirilen Kutsal Şeriat'ta geçen) bu buyrukların en küçüğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir

¹³⁹ Mt, 10: 40-41.

¹⁴⁰ Mt, 13: 57; Mr, 6: 4; Lk, 4: 24; Yuh, 4: 44.

¹⁴¹ Yuh, 8: 40.

142 Konuya ilişkin onlarca delil arasından örneğin bk. Yuh, 7: 15, 8: 17.

¹⁴³ Mt, 4: 10, 7: 12, 22: 34-40, 23: 1-3, 23: 23; Mk, 12: 28-33; Lk, 4: 4, 4: 8-12; Yuh, 7: 19, 7: 38.

ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde büyük sayılacak.¹⁴⁴

İsa, başka bir örnekte, kendisine Musa'nın yazıları hakkında sorular yönelten ve Saddukilik mezhebine mensubiyetlerine işaret edilen bazı Yahudilere şöyle söyleyerek açıklama yapmıştır:

Siz Kutsal Yazıları (Tevrat'ı) ve Tanrı'nın gücünü bilmediğiniz için yanılıyorsunuz.¹⁴⁵

Bununla birlikte, İsa'nın bazı durumlarda Musa Şeriatı ve yerleşik Yahudi adetleri hakkında gelenekçi Yahudiler ile ters düşen ve onlar tarafından şüpheyle karşılanan bazı açıklamalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, İsa önemli bir Yahudi ritüeli olan Şabat'ı reddetmemiş, fakat bu ritüelin çağdaş Yahudi âlimlerce yanlış yorumlandığını öne sürmüştür.¹⁴⁶ Örneğin, İsa günahkâr oldukları kabul edilen bazı kimselerle aynı sofrayı paylaşmış, bu yüzden Yahudi önderlerce eleştirilen ve geleneğe ters düştüğü anlaşılan bir davranış biçimi sergilemiştir.¹⁴⁷ Örneğin, İsa zani bir kadının taşlanarak öldürülmesi cezasına karşı olduğunu ima etmiştir.¹⁴⁸ İsa, ayrıca, Yaruşalim'deki Kutsal Tapınak'ın çağdaş Yahudiler tarafından bir ibadethane olmaktan çıkarıldığı ve dünyevî bir ticaret mekânına dönüştürüldüğü iddiası gibi, doğrudan gelenekçi Yahudi önderleri itham eden bir takım kanaatlerini de dile getirmiştir.¹⁴⁹ Bu bağlamda, İsa'nın gerek Musa Şeriatı gerek yerleşik gelenekler konusunda Yahudilerin bazı açılardan yanlış yorumlara sahip oldukları gibi bir düşünce taşıdığı hissedilmektedir. Gerçekten, dört İncil metinlerinde mevcut bir rivayet geleneğine göre, İsa bilhassa Musa Şeriatı'nın Yahudi din adamları sınıfının elinde ve onların

¹⁴⁴ Mt, 5: 17-20, 7: 12, 19: 17-20.

¹⁴⁵ Mt, 22: 29; Mk, 12: 24.

¹⁴⁶ Mt, 12: 1-13; Mk, 2: 23-3: 3-5; Lk, 6: 1-11; Yuh, 5: 8-18, 7: 21-24, 9: 14-15.

¹⁴⁷ Mt, 9: 10-13; Mk, 2: 15-17; Lk, 5: 29-32.

¹⁴⁸ Yuh, 8: 1-11.

¹⁴⁹ Mt, 21: 13; Mk, 11: 17; Lk, 19: 46; Yuh, 2: 16.